

Алла РОДЕНКО, Наталія ТУБОЛ, Нубар АББАСОВА
ВІДОБРАЖЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРИСЛІВ'ЯХ
УКРАЇНСЬКОГО ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОГО НАРОДІВ
ІЗ КОНЦЕПТОМ “ДРУЖБА”

У статті аналізуються прислів'я з концептом “дружба”, які відображають моральні принципи українського та азербайджанського народів, з метою виявлення базових цінностей і специфічних рис їх етнічного менталітету. Дослідження даних прислів'їв актуальне з точки зору відбиття в них моральних цінностей, притаманних обома народам. У статті робимо висновок про подібність в ієрархії цінностей представників двох культур. Певні відмінності обумовлені етнічними факторами, які впливають на менталітет українського та азербайджанського народів, що знаходить підтвердження на мовному рівні.

Ключові слова: прислів'я, паремії, дружба, концепт “дружба”, мораль, міжмовні еквіваленти, національний менталітет, культурні цінності, звичаї і традиції.

Постановка проблеми. Фольклор дозволяє встановити базові цінності, які покладені в основу менталітету націй. При цьому прислів'я, як один з видів фольклорного жанру, найбільш яскраво і лаконічно описують моральні цінності та етичні норми народу, умови його життя, побут і психологію як однієї людини, так і соціальних верств.

Мовна картина світу є відображенням загального національного уявлення про світ, в тому числі і про набір цінностей – понять, найбільшою мірою пов'язаних з ідеалами суспільства, явищ зовнішнього світу, які отримали найбільш позитивну оцінку членів суспільства. Цінність можна визначити як найвище уявлення про норму. Оскільки цінності повинні бути обов'язково визнані людиною як такі, вони є продуктом культурних, а не природних процесів. Поза людських відносин будь-які цінності не мають сенсу.

Прислів'я по своїй суті – своєрідний кодекс тих етичних норм, яких має дотримуватися кожна людина.

Завдяки глибокій філософській узагальненості і художній цінності фольклор і зараз може вирішувати практичні, моральні проблеми, які виникають перед людиною в житті (як треба поводитися, що слід вважати добром і злом і т.д.), тобто формувати переконання і звички відповідно до визначених моральними принципами.

Аналіз актуальних досліджень. Протягом останніх десятиліть у полі зору лінгвістів знаходиться розгляд лінгвокультурологічних питань, пов'язаних з національним менталітетом і національною концептосферою. Розвитком лінгвокультурології займалися такі вчені, як В. фон Гумбольдт, А. А. Потебня, Е. Сепір, Б. Уорф, Е. Бенвеніст та ін., які створили необхідні передумови для осмислення взаємозалежності, взаємодії і взаємозумовленості мови й культури. Вагомий внесок у цю науку внесли

лінгвокультурологічні дослідження лінгвістів наприкінці ХХ століття. Основними їх представниками є Н. Д. Арутюнова, В. М. Телія, Ю. С. Степанов та ін.

Мови різних народів відображають своє бачення світу. Але мова – це не лише відображення світу, а його інтерпретація. При вивченні картини світу через мову лінгвісти використовують такий термін як концепт. Концепт відображає не будь-яке явище, а найважливіше і найцінніше для даної лінгвокультури, втілюючи в ньому знання про світ. Концепт “дружба” супроводжує людство протягом усього його існування і входить до антропоцентричної парадигми лінгвістики. Він передає соціальні, міжособистісні відносини людей і належить до числа універсальних, моральних, абстрактних понять, властивих будь-якій мові і становить загальнолюдську категорію. Концепт “дружба” виконує важливу роль у вираженні культурних характеристик національної свідомості, оскільки з його допомогою точно і виразно розкривається характер народу, його культурні цінності, менталітет.

Мета статті – виявити моральні цінності, виражені в прислів'ях з концептом “дружба” українського та азербайджанського народів на основі зіставлення їх смислових складових.

Актуальність роботи обумовлена тим, що у сучасному суспільстві досить швидко розвивається міжкультурна комунікація, а прислів'я відіграють суттєву роль в акті комунікації. Проведений аналіз дозволить ознайомитися з аналогічними пареміями зіставлених мов, виявити основні ціннісні орієнтири у прислів'ях з концептом “дружба” в розглянутих мовах, побачити відмінності, які відповідають особливостям національної культури, що допоможе надалі уникнути помилок у використанні даних прислів'їв у певних комунікативних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Найбільш тісний зв'язок культури народу з мовою проявляється на фразеологічному рівні, тому синтаксично-семантичне дослідження міжмовних паремій дає можливість побачити світоглядні і ментальні особливості кожного народу. Е. М. Верещагін і В. Г. Костомаров відзначали, що “природу мови слід розуміти як діалектичну єдність вербального засобу спілкування і суспільної свідомості, або, в більш певних термінах, як єдність мови і національної культури” [2, с. 10].

Підкреслюючи міжкультурні особливості паремій, А. А. Потебня писав: “Відомий спосіб поєднання уявлень не є загальнообов'язкова форма людської думки. Мови різні за направленням рядів уявлень. Згин народного розуму, наскільки він залежить від мови, може бути відкритий тільки шляхом дріб'язкових етимологічних досліджень, які дадуть матеріал для загальних висновків” [4, с. 44].

Прислів'я радять, рекомендують, висловлюють побоювання, застерігають, попереджають, заспокоюють, висміюють і т.д. Існують такі ситуації, коли з прислів'ями радяться, як радяться з мудрими людьми. Прислів'я виносять позитивну або негативну оцінку поведінки, вчинку, ситуації. У аргументативного дискурсу вони можуть служити вагомими

аргументами (контраргументами), своєю виразністю надаючи потужний вплив на комуніканта, іншими словами, прислів'ями можна проілюструвати свою думку і узагальнити її в короткій формі [6].

У тематичному розмаїтті паремій виділяються ті, які підкреслюють морально-етичні уявлення і цінності. У подібних висловах переважають такі ключові поняття, як “правда і брехня”, “добро і справедливість”, “честь і совість”, “любов і вірність” тощо. Значна кількість прислів'їв об'єднані концептом “дружба”.

З часів Сократа дружба вважалася однією з основних чеснот, яка виражається у взаємній прихильності і духовній спільності двох людей. В одному з висловів Цицерона підкреслюється необхідність дружби між людьми: “Вилучити з життя дружбу все одно, що позбавити світ сонячного світла” [1].

Порівняльний аналіз побудований на зіставленні паремій тематичної групи з концептом “дружба”, які ілюструють моральні цінності в культурній спадщині даних народів. Порівняльно-описовий метод дозволяє виявити спільне та відмінне в пареміях української та азербайджанської мов, визначити їх семантичну організацію та синонімію між паремійними пластами двох мов, а також позначити безеквівалентні варіанти.

В українському та азербайджанському словниках поняття “дружба” трактується наступним чином:

Укр.: ДРУ́ЖБА, и, ж. Стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін. [7, с. 423].

Азерб.: *Dostluq eləki yaxşı və pis günlərinizi, ağrılarınizi, kədərlərinizi, sevinclərinizi, xoşbəxtliyinizi açıq açıq bir-birinizlə dürüstcə və güvənərək paylaşa bilməkdir.* – Дружба і в радості, і в біді, в болю, в смутку і в печалі, порозумінні і довірі [3].

Подібне тлумачення даного поняття обумовлює загальне смислове значення багатьох прислів'їв та їх повні еквіваленти. Наприклад, українське прислів'я “Всі за одного, один за всіх” та його азербайджанський аналог: *Bir nəfər hamı üçün və hamı bir nəfər üçün* являють собою вічний заклик-гасло, який характеризує взаємну допомогу, підтримку і почуття колективізму, – один з головних моральних принципів.

Слова, які входять до складу паремій, маючи певну семантичну самостійність і виражаючи найбільш важливі сторони думки, часто виділяються логічним наголосом. Наприклад, у прислів'ях української мови, в яких звертається увага на те, як важко знайти справжнього друга: *Знайти друга, за якого можна померти,* – легко, а такого, *щоб за тебе помер,* – важко. Кожен вибирає собі друга *по своїй вдачі* [8; 6].

Подібний ряд продовжують паремії про те, що якщо вже пощастило зустріти друга, то це на все життя, бо справжню дружбу ніщо не зруйнує. Слід зазначити, що в усіх прислів'ях немає зайвих слів, кожне слово несе своє смислове навантаження:

Укр.: *Мицну дружбу и вогонь не спопелить. Дружба – велика сила* [8].

В азербайджанській мові схожа думка виражена таким чином: *Dost yolunda boran olar, qar olar.* – У шлях я вийшов заради друга – не страшні замети і завірюха [3].

В українському та азербайджанському фольклорі можна побачити ряд прислів'їв з вираженим емоційно-експресивним забарвленням. Такими є українські паремії, в яких звучить смуток у зв'язку з відсутністю вірного друга: *Без вірного друга велика туга. Приятелів тьма, а вірного друга нема* [8].

Прислів'я, в яких стверджується, що удача й успіх чекає всіх, у кого є друг: *Всі за одного, а один за всіх, тоді и в справі буде успіх. Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш. Де дружно, там і хлібно* [5; 6].

Смислова виразність цих та інших паремій посилюється завдяки використанню найпростіших форм рими, поетичного розміру, а також лексичного паралелізму або алітерації.

Прислів'я як жанр усної творчості запам'ятовувалися і передавалися зі слуху, що сприяло виникненню різних варіантів одного і того ж фольклорного твору. Подібна варіативність спостерігається в значній кількості українських прислів'їв про необхідність дружби, яка підкреслюється завдяки частому вживанню словосполучень: “один не воїн”, “один не робить”, “один не витопче” і т.п. . Сенс, вкладений в прислів'я, багато в чому залежить від інтонації, інтонаційний центр в подібних пареміях знаходиться на слові “один”: *Один у полі не воїн. Одному, без друга, складно жити. Один гусак поля не витопче. Один цвіт не робить вінка. Одна бджола мало меду наносить. Одна голівка в печі гасне, а дві в полі горять. Одним пальцем і голки не вдержиш. Одною рукою в долоні не заплещеш. Ліпше мати сто приятелів, чим одного ворога* [8; 5; 6].

У даних українських пареміях образне перенесення значення має метафоричний характер і спирається на позначення людських відносин найменуваннями неживих предметів або тварин, а також їх дій. Цей прийом робить все висловлювання більш емоційним і яскравим. Інша група прислів'їв, в яких оцінюється сама дружба, не менше емоційна:

Укр.: *Людина без друзів – що дерево без коріння. Чоловік без друга – що їжа без солі. Треба і в печлі приятеля мати. Як будемо в дружбі жити – нас нікому не зламати.*

Азерб.: *Dost dosta arxa durar.* – Друг для друга – будь-яка поміч [3].

Потреба в дружбі настільки сильна, що, як стверджується у деяких прислів'ях, все від друга сприймається, як подарунок:

Азерб.: *Dost menı yad elesin bir guleyse nar ile.* – Як пам'ятний подарунок, буду радий прийняти від друга кислий гранат. *Dostun sillesi, dustmenin orusunden yaxsidir.* – Краще ляпас друга, ніж поцілунок ворога [3].

Укр.: *Був я у друга, пив воду – солодше меду* [8]. При наявності певної схожості суджень прислів'я виявляють в різних мовах свою специфіку вербалізації, використовуючи різні образи.

У прислів'ях українського народу про цінності справжньої дружби можна зустріти зіставлення дружби зі “скарбом”: *Добре братство миліше,*

ніж багатство. Дружба та братство – найбільше багатство. Дружба – найбільший скарб. Скарб не друг, а друг – скарб [8; 5]. У даних прислів'ях присутній висновок про несумісність справжньої дружби з багатством.

Про велику значимість дружніх відносин оповідають українські та азербайджанські прислів'я, в основі цілісного смислового змісту яких лежать не поняття, а судження: Укр.: *Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш. Без хорошого друга не дізнаєшся своїх помилок. У товаристві лад – усяк тому рад. Сонце зігріває повітря, друг – душу* [8; 5; 6]. Азерб.: *Dostluqdur – dogruluqdur.* – У дружбі – правда. *Dost dosta arxa durar.* – Друг – опора другу. *Vəfali dost yad olmaz, görtməyə uyuz il səni.* – Вірний друг не стане чужим, навіть якщо він тебе не бачив сто років [3].

Є в українській мові прислів'я, які нагадують, що дружбу треба берегти, що справжня дружба перевіряється часом. Дані паремії являють собою як розповідні, так і спонукальні пропозиції: *Дружба – як дзеркало: розіб'єш, не складеш. Нема друга – шукай, а знайшов – бережи. Хорошого друга узнаєш, як з ним розлучишся. Не варто з другом сваритися, бо доведеться миритися. Що тобі не мило, другові не зич* [8; 5; 6].

У пареміях часто зустрічається протиставлення нових друзів і старих, причому, останні визнаються дійсними друзями:

Укр.: *Нових друзів май, намагаючись не забувай. Старий вірний друг краще нових двох. Річ краще нова, а дружба – стара* [8].

Практично всі паремії з концептом “дружба” української та азербайджанської мов містять стандартні, зрозумілі всім образи, а слова, що входять до них, хоч часом і мають переносне значення, однак викликають досить чіткі асоціації.

У фольклорі двох народів чимало прислів'їв, в яких надаються настанови, рекомендації, побажання. Наприклад, вислови, в узагальненому вигляді констатуючі якості справжніх друзів, містять поради щодо вибору друга: Укр.: *Недруг піддакує, а друг сперечається. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. То не друг, хто хвалить тихо, а той друг, що хвалить вслух. З дурнем дружити – свой розум тратити* [8; 5; 6]. Азерб.: *Eybsiz dost axtaran, dostsuz qalar.* – Хто шукає друга без вади, залишиться без друга. *Adam dostunu, düştəninə tanımalıdır.* – Знай всяк, хто – друг, хто – ворог [3].

Часто в пареміях азербайджанської та української мови зустрічається порівняння друга з ворогом: Азерб.: *Agilli dushmanen qorxma, qorx deli dostdan.* – Дурного друга бійся більше, ніж ворога. *Yəginin bal icgisində, dostun acı suyu yaxsidir.* – Краще вода у друга, ніж мед у ворога. *Dostun şilləsi, düşmənin öpüşündən yaxşıdır.* – Краще ляпас друга, ніж поцілунок ворога [3]. Укр.: *Дурний друг – недруг. Друг – боягуз гірший лютого ворога. Не лякайся умного ворога, а бійся дурного товариша. Ліпше мати сто приятелів, чим одного ворога* [8; 5].

Твердження, що невірний друг гірше ворога, народжує в українській мові інше прислів'я, яке відрізняється підвищеною емоційністю: *Не карай, Боже, нічим, як другом лихим* [5].

Для обох культур характерна наявність прислів'їв про те, що тільки в скрутну годину можна дізнатися, хто твій справжній друг. Деякі з них є практично повними еквівалентами:

Укр.: *У лиху годину узнаєш вірну людину. Друзі пізнаються в біді. Друга у скруті пізнають. Як прийде туга, пізнаєш друга. Дружба народжується в біді, а гартується в труді* [8; 5; 6].

Азерб.: *Dost dar gunde tanınar.* – Друг пізнається, коли біда станеться. *Yaxsi dost qara gunde melum olar.* – Друг в скруті – справжній друг. *Dost dar gündə tanınar.* – Без бід і друга не пізнаєш. *Dostu yaman gunde tanıyarlər.* – Друг пізнається в нещасті. *Esl dost bed gunde melum olar.* – Друг в біді – друг подвійно [3].

Зміст прислів'їв, їх повчальний, моралізаторський характер зумовлює синтаксичне оформлення паремій: більшість з них найчастіше виражені оповідальними і спонукальними пропозиціями. Слід зазначити, що часте використання наказового способу властиве як українським, так і азербайджанським прислів'ям. Наприклад, у прислів'ях, в яких звертають увагу на те, що гроші можуть зруйнувати дружбу, звучать поради та настанови:

Азерб.: *Dost arası pak gerek.* – У дружба краса – її чистота. *Borc başlanan yerdə dostluq pozular.* – Чи не давай грошей, не втрачай дружбу. *Dost ilə ye-ic, alis-veris eyleme.* – З одним бенкетуй, але не торгуй. *Dost dost ilə tən gerek, tən olmasa gən gerek.* – Або рівним в дружбі бути, або зовсім не дружити [3].

Укр.: *Спробуй золото вогнем, а дружбу – грішми* [8].

У деяких подібних українських прислів'ях звучить докір і співчуття:

Коли хочеш позбутися друга, позич йому грошей. Як бачить у руках гроші, вже й приятелем стати хоче [6].

В українському та азербайджанському фольклорі також можна зустріти багато прислів'їв з негативною конотацією сатиричних, гострих, сповнених сарказму, гумору, іронії. Особливо це стосується паремій, в яких йдеться про розчарованість у дружбі:

Азерб.: *Dost dostun elindən bir tike corek qapar.* – Друг у друга скибку з рук вибиває. *Dost dost ilə tən gərək, tən olmasa gən gərək.* – Дружбу водити – себе не щадити. *Dostluqla tutur, düşmənləklə uхır.* – Підловити, як друг, повалив, як ворог [3].

Укр.: *Говорити правду – втратити дружбу. Як не матимеш друга, не матимеш ворога. Дружбу водити – так себе не щадити* [5; 6].

Характерна в цілому для прислів'їв лаконічність не впливає на сприйняття досить глибокого, часто філософського сенсу. Це відноситься і до тих паремій, в яких виражена думка про те, що друзі характеризують особистість людини:

Азерб.: *Dost dostun aynasıdır.* – Друг – дзеркало друга. *Dostumuzun dostu öz dostumdur.* – Друзі наших друзів – наші друзі [3].

Укр.: *Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти. З ким товаришуєш, таким й сам станеш* [8; 6].

Висновки. В даній статті проведено порівняльний аналіз прислів'їв української та азербайджанської мов, розглянуто подібності та відмінності їх лексичних значень.

Аналізуючи прислів'я даної тематичної групи, можна побачити багато спільного в філософському розумінні людських відносин, моральних принципів життя, а також відмінності в рисах національного характеру і різних менталітетах. Ґрунтуючись на аналізі, можна зробити наступні висновки: паремії з концептом “дружба” широко представлені у фразеології обох мов, значна їх частина має порівняльне змістове наповнення або є абсолютними еквівалентами. Однак українські та азербайджанські прислів'я часто використовують для висловлення однієї й тієї ж думки різні образи, які відображають особливості менталітету двох народів.

Українці та азербайджанці мають схожі моральні та етичні ідеали. Ця особливість може сприяти їх кращому взаєморозумінню та зближенню. Зіставляючи українські та азербайджанські прислів'я, ми маємо можливість ознайомитися з моральними цінностями і особливостями менталітету цих народів, а також навчитися розуміти їх мудрість, долучитися до загальнолюдських цінностей.

Література

1. Авторские цитаты Марк Туллий Цицерон, 206 цитат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://citaty.socratify.net/mark-tullii-tsitseron/22268>
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1990. – 246 с.
3. Пословицы – мудрость веков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://open.az/literatura/132572-azerbajdzhanskie-poslovicy-i-ikh-russkie-analogi.html>
4. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 624 с.
5. Приказки та прислів'я про дружбу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vislovi.in.ua/prikazki-temi/1-drygba.html>
6. Прислів'я та приказки про дружбу і друзів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ped-kopilka.com.ua/poslovicy-i-pogovorki/poslovicy-i-pogovorki-odruzhbe.html>
7. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 2. – С. 423.
8. Українські прислів'я і приказки. Серія : Перлини української культури. – Львів : Фоліо, 2012. – С. 352.
9. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности “Русский язык и литература” / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – С. 160.

Отримано 10.05.2018

Summary

Rodenko Alla, Tybol Natalja, Abbasova Nubar. Reflection of the Moral Values of the Ukrainian and Azerbaijani Peoples in Proverbs with the Concept “Friendship”.

This article analyzes the proverbs that reflect the moral principles of the Ukrainian and Azerbaijani peoples in order to identify the basic values and specific features of their ethnic mentality.

The analysis of the semantic components of the paroemias is based on the proverbs of the thematic group “friendship”. Particular attention is paid to the relationship between the paroemias, their common and distinctive features, and the fact that proverbs of the Ukrainian and Azerbaijani peoples who simulate identical or similar situations are often very close to each other, despite all their ethnic, historical and linguistic specifics.

In short figurative sayings the conceptual picture of the world, the national uniqueness of daily life, customs and traditions are reflected. Proverbs advise, recommend, express fears; they admonish, warn, soothe, ridicule, etc. Among them, one can single out greetings-farewells, wishes, proverbs-omens, proverbs-aphorisms, etc.

There are situations when people consult with proverbs like with wise people. Proverbs make a positive or negative assessment of the behavior, deed, situation; they heavily influence the communicant.

In the thematic diversity of paroemias, special focus is on the proverbs that emphasize moral and ethical ideas and values. Among such sayings, key terms such as “truth and lies”, “good and fair”, “honor and conscience”, “love and faithfulness”, and other prevail.

The study of such proverbs is relevant with regard to the moral and ethical values expressed in them that are common to both peoples. The article concludes that there is a similarity in the value hierarchy of representatives of two cultures. Certain differences are due to ethnic factors that affect the mentality of the Ukrainian and Azerbaijani peoples, which finds confirmation at the linguistic level.

Keywords: *proverbs, paroemias, friendship, the “friendship” concept, morality, interlingual equivalents, national mentality, cultural values, customs and traditions.*